

## Myśl etyczna Ulryka Zwingiego

### Ethical Thought of Ulrich Zwingli

**Słowa kluczowe:** Ulryk Zwingli, Reformacja szwajcarska, etyka ewangelicka, myśl polityczna, etyka gospodarcza

**Keywords:** Huldrych Zwingli, Reformation, Protestant Ethics, Political Thought, Business Ethics

#### Streszczenie

Ulryk Zwingli bywa określany mianem teologa ‘reformacji niedokończonej’. W roku 2017 obchodzono w wielu krajach jubileusz 500-lecia Reformacji. Większość publikacji i konferencji roku jubileuszowego dotyczyła osoby i dzieła Marcina Lutra, na drugim planie obecni byli Filip Melanchton i Jan Kalwin, zaś niemal równoległe dzieła Lutra, Huldrych (Ulryk) Zwingli (1484-1531) i jego niedokończona koncepcja teologiczna, były w tym dyskursie ledwo zauważalne. Artykuł prezentuje w syntetycznej formie poglądy moralne przedwcześnie zmarłego reformatora Zurychu. Wskazano, że w przeciwieństwie do Lutra, Zwingli nie odciął się od humanizmu, lecz w swych pismach moralnych i kazaniach wielokrotnie odwoływał się do kultury antycznej. Zwingli nie napisał żadnego dzieła, które można by uznać za systematyczny wykład jego etyki teologicznej. Rekonstrukcja jego poglądów możliwa jest dzięki edycji pełnej dzieł zawartej w *Corpus Reformatorum*. W książce „O boskiej i ludzkiej sprawiedliwości” z 1523 r. reformator odwołuje się do idei prawa naturalnego, w którym widzi realizację idei miłości bliźniego, która stanowić powinna zarazem fundament wszelkiego prawa. Najbardziej znana jest myśl polityczna Zwingiego, w której w przeciwieństwie do Lutra

---

<sup>1</sup> Ks. bp dr hab. Marcin Hintz, prof. ChAT, jest kierownikiem katedry teologii systematycznej w ChAT oraz biskupem Diecezji Pomorsko-Wielkopolskiej Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP.

głosił, że wierni mogą zdjąć z urzędu nie tylko swego proboszcza, ale także księcia czy króla. Najlepszym ustrojem, dla reformatora Zurychu, była arystokracja, która nie ulega tak szybkim zwyrodnieniom, jak ma to miejsce w przypadku monarchii czy demokracji. Wykazano, że Zwingli był o wiele bardziej prorokiem niż teoretykiem moralności. Jego pisma nie pozwalają na przedstawienie etyki w postaci usystematyzowanej teorii, lecz należy je widzieć jako kaznodziejstwo moralne.

### **Abstract**

Ulrich Zwingli is sometimes referred to as the theologian of the ‘unfinished Reformation’. In 2017, the 500th Anniversary of the Reformation was celebrated in many countries. Most of the publications and conferences of the jubilee year concerned the person and work of Martin Luther while Filip Melancthon and John Calvin were in the background, while almost the same age as Luther, Ulrich (Huldrych) Zwingli (1484-1531) and his unfinished theological concept, were barely noticeable in this discourse. In a synthetic form, the article presents the moral teaching of the prematurely deceased Reformer of Zurich. It was pointed out that, unlike Luther, Zwingli did not break away from humanism, but in his moral writings and sermons, he repeatedly referred to ancient culture. Zwingli did not write any work that could be considered a systematic summary of his theological ethics. The reconstruction of his ideas is possible thanks to the full edition of the works contained in the series *Corpus Reformatorum*. In the book “On divine and human justice” from 1523, the Reformer refers to the idea of natural law, in which he sees the implementation of the idea of love of neighbor, which should also be the foundation of all law. The most famous is Zwingli’s political thought, in which, unlike Luther, he preached that the believers could remove from office not only their priest but also a prince or king. The best political system, for the Reformer of Zurich, was aristocracy, which is not subject to such rapid degeneration as in the case of monarchy or democracy. Zwingli was shown to be far more a prophet than a moral theorist. His writings do not allow for the presentation of ethics in the form of a systematic theory, rather they should be seen as moral preaching.

## Wprowadzenie

Witold Benedyktowicz, autor jedyne dotąd polskiego podręcznika ewangelickiej etyki teologicznej stwierdził, że etyka ewangelicka ma charakter konfesyjny, czyli skonkretyzowała się w dwóch orientacjach wyznaniowych: luterkańskiej i reformowanej (Benedyktowicz 1993, 11). Jak stwierdza ten wybitny ekumenista, różnica polega na odmiennych środkach wyrazu oraz na rozłożeniu akcentów, kierunek reformowany akcentuje bardziej łaskę niż wiarę, większa jest też w tej tradycji rola Zakonu, etyka zyskuje bardziej rygorystyczny i nomiczny charakter. Ważne jest też pojęcie jednostkowego odrodzenia (Benedyktowicz 1993, 12). Charakterystyczne przy tym jest dla analizy Benedyktowicza, że w całym podręczniku ani razu nie odwołuje się do dziedzictwa myśli moralnej Zwingliego, a optykę reformowaną w etyce ewangelickiej, w jego interpretacji, wyczerpują Jan Kalwin i Karol Barth, autor sentencji 'etyka jest funkcją Kościoła'. Dlatego też, idąc tym tropem, wskażemy, że Ulryk Zwingli nie jest autorem systemu ewangelickiej etyki teologicznej, lecz jej prekursorem, nie da się też przedstawić jego myśli etycznej w oparciu o jedno dzieło, lecz należy w nim widzieć raczej proroka kładącego nacisk na prowadzenie chrześcijańskiego życia (Frey 1991, 45).

Jak wykazują badania, Zwingli nie zaprezentował systematycznego wykładu etyki teologicznej, nie znaczy to, iż problematyka moralna nie stanowiła dla niego ważnego kompleksu problemowego. Niektórzy żartują, że od kwestii konsumpcji tych czy innych pokarmów rozpoczęła się reforma Kościoła w Zurychu. Tak jest i obecnie wśród chrześcijan, wśród których są tacy, dla których kwestia niespożywania kielbasy czy innych produktów mięsnych a nawet pochodzących od zwierząt stanowi *status confessionis*, a wegetarianizm jest jedyną dopuszczalną opcją zgodną z Pismem Świętym.

Trochę inaczej rzecz wyglądała w roku 1522 w Zurychu, gdy drukarz Christoph Froschauer wraz z przyjaciółmi zjadł kilka kielbas. Wśród

grupy konsumentów owej kiełbasy wieprzowej był również Ulryk Zwingli, ale sam nie sięgnął jednak po zakazany owoc. Wtedy nikomu wegetarianizm nie przychodził do głowy, ale sprawa łamania postu już tak. Zwingli, który nie jadł kiełbasy, choć widział, jak inni to czynili, wystąpił w płomiennym kazaniu w obronie łamaczy postu (Appold 2013, 114), czyli *de facto* w obronie wolności chrześcijańskiej, głosząc, że posty nie są nakazane przez Biblię, a usprawiedliwienie dzieje się z łaski przez wiarę, a nie przez ludzkie uczynki czy tym bardziej posty. Kazanie zostało wydrukowane pod tytułem *Von Erkeisen und Freiheit der Speisen* (Z 1, 88-136) w dniu 16 kwietnia 1522 i ten dzień można uznać za początek etyki ewangelickiej w tradycji reformowanej. Zwingli w dziele tym wskazywał już na wolność chrześcijańską i podkreślał wyższość Ewangelii nad prawami kultowymi i obrzędowymi Starego Testamentu (Potter 1994, 88).

W sprawę kiełbasy postnej z czasem wchodził biskup Konstancji Hugon von Hohenlandenberg (1457-1532), którego jurysdykcji podlegał Zurych, a jego postawa w sporze sprowokowała Zwingliego, pełniącego funkcje *Leutpriesta*, czyli głównego kaznodziei zuryckiej *Grossmünster* [Katedry Wielkiej], do zwrócenia się w dniu 2 lipca gorącego AD 1522 do biskupa diecezji, celem wydania zgody księżom na zawieranie związków małżeńskich. Zwingli, tak jak wcześniej Marcin Luter (1483-1546) i Jan Hus (1370-1415), miał stanąć przez sądem biskupim *nomen omen* w Konstancji, gdzie spalono na stosie sto lat wcześniej czeskiego reformatora, jednak Rada Miasta doprowadziła do wiekopomnego wydarzenia zwanego Pierwszą Dysputą Zurycką, która odbyła się 29 stycznia 1523. Zwingli na to wydarzenie przygotował słynne programowe 67 *Schlußreden* (Z 1, 458-465) znanych po polsku jako „67 artykułów” (Zwingli 1981a, 17-21), które możemy porównać historycznie z „95 тезami przeciw odpustom” Lutera z 31 października 1517 r., ale są one od nich teologicznie o wiele dojrzałsze.

W sposób uproszczony można stwierdzić, że dzieła z zakresu etyki, stworzone w ramach tradycji reformowanej w XVI wieku, są o wiele

mniej znane od tych, które powstały po stronie luterńskiej. Luter był pierwszy i systematyczny, stąd do dziś w pracach z zakresu etyki ewangelickiej jest częściej cytowany niż Kalwin czy zwłaszcza Zwingli. Opisując różnice między etycznymi poglądami Lutera a mieszczchańską etyką Zwingliego i Kalwina czy Bucera, podkreślano silne zakorzenienie reformatorów w ich codzienności, w kontekście społecznym – wpływ pochodzenia społecznego i środowiska życiowego.

## Ulryk Zwingli

Ulryk Zwingli urodził się kilka tygodni później niż Martin Luter, dokładnie 1 stycznia 1484 w Wildhaus w regionie Toggenburg w bogatej rodzinie chłopskiej. Ochrzczony został jako Ulrich. Studiował w Wiedniu i Bazylei. Zmarł, a dokładniej zginął, w wieku 47 lat, 11 października 1531 w Kappel am Albis. Pojmany po bitwie był szantażowany, zaofiarowano mu darowanie życia, o ile przystąpi do katolickiej spowiedzi. Kiedy odmówił wyświadczenia się, został przeбит mieczem. Następnie jego ciało zostało poćwiartowane i spalone.

Pisma Zwingliego zawarte są w *Corpus Reformatorum* (Corp. Ref., Cor. Ref., C.R., CR), wydawanym w Halle an der Saale od roku 1834, tomy 88 do 93 to pisma, dalej to listy do tomu 101. Edycja elektroniczna dostępna jest na stronie Institut für Schweizerische Reformationsgeschichte<sup>2</sup>. Pism w części pierwszej CR jest 193, niewiele z nich dotyczy jednak etyki<sup>3</sup>.

Nie wiemy, kiedy dokładnie nastąpił reformacyjny przełom w życiu Ulryka Zwingliego. Nie zachowały się zapisy kazań głoszonych w *Grossmünster*, stąd nie wiemy, jak proces przemiany duchowej przebiegał w szczegółach (Stephens 1994, 27).

Jak zaznaczyliśmy to już powyżej, etyki Zwingliego nie można przedstawić na podstawie pojedynczego dzieła. Na łamach „Jednoty”,

<sup>2</sup> Zob. <http://www.irg.uzh.ch/static/zwingli-werke/index.php>.

<sup>3</sup> W niniejszym tekście zgodnie z konwencją przyjętego dla całego numeru tą część CR oznaczamy jako Z, zakładając przy tym, że tomy 88-93.5 CR to Z 1-6.5 (przyp. red.).

w numerze specjalnym z roku 1981, ks. prof. A. Skowronek nazwał Zwingliego „protestantem reformacji niedokończonej” (Skowronek 1981, 17-21). Tę myśl można też odnieść do etyki Zwingliego. Od opublikowania „67 Artykułów” do śmierci reformatora minęło zaledwie 8 lat. Zwingli jako punkt odniesienia miał pisma programowe Lutra, z których treścią był zaznajomiony. Są to zwłaszcza wydane w roku 1520 „O wolności chrześcijanina” (*Von der Freiheit eines Christenmenschen*, WA 7, 20-38) oraz „O dobrych uczynkach” (*Von den guten Werken* WA 6, 202-276).

Jak zaznacza ks. Skowronek:

Historia jego życia, jako syna bogatych wieśniaków w szwajcarskim Toggenburg, przebiegała jednak całkiem inaczej niż biografia Lutra. Wychowywał się w kraju prądów myślowych. Był człowiekiem na wskroś współczesnym, obeznanym i nasyconym ideami humanizmu. Otwarcie się na świat, który dzięki wielu podróżom nie był mu obcy, impregnowało również sposób wykonywania jego powołania i zawodu duchownego. Nie był ani mnichem, ani profesorem, lecz plebanem, i miał do czynienia z gminami chrześcijańskimi wychowanymi na swobodzie myślenia i wdrożonymi we współdecydowanie także w sprawach religijnych. Kiedy w roku 1518 mianowano go kaznodzieją kościoła katedralnego (*Grossmünster*) w Zurychu, Zwingli stał się swego rodzaju superproboszczem na teren całej Szwajcarii. Duchowa droga Zwingliego do reformacji była więc inna od szlaków, jakie przemierzył Luter (Skowronek 1981, 17).

Postawa Zwingliego była o wiele bliższa nurtowi humanistycznemu, niż miało to miejsce w przypadku Lutra. W przeciwieństwie do reformatora wittenberskiego, na Zwinglim wielkie, pozytywne wrażenie wywarł Erazm z Rotterdamu. Pierwotnie zuryskiego kaznodzieję zbliżyło do wielkiego humanisty ich wspólne stanowisko wobec wojny. Rotterdamczyk potępiał ją, a Zwingli chciał doprowadzić do tego, by Szwajcarzy nie zaciągali się do wojsk najemnych, co czynili z powodu panującej w kantonach szwajcarskich biedy.

Z czasem coraz więcej idei Erazma znalazło oddźwięk w twórczości zuryskiego reformatora. Na przykład Zwingli, w przeciwieństwie do Lutra, nie odrzucił lektury literatury klasycznej. Był bibliistą, teologiem,

ale i znawcą kultury antycznej. W swoich dziełach będzie się ciągle odwoływał się do argumentacji filozoficznej, w czym bliski był sposobowi uprawiania teologii ewangelickiej reprezentowanej przez Nauczyciela Niemiec, Filipa Melanchtona.

W roku 1523 Zwingli ogłosił słynne 67 *Schlußreden*. To programowe, przełomowe, jakże krótkie, zwarte dzieło, składające się wyłącznie z syntetycznych tez, zawiera główne myśli etyczne Zwingliego, sformułowane w nawiązaniu do nauczania Marcina Lutra, reformatora z Wittenbergi. Zawarty w nich program moralny nie uległ w ciągu następnych ośmiu lat zmianom, stąd jego przedstawienie da ogólny ogląd myśli moralnej reformatora Zurychu.

Poszczególne tezy – w przeciwieństwie do „95 tez” Lutra z roku 1517 – mają swoje tytuły, nie ma w nich natomiast – jak było to w przypadku Lutra – jakiś wątków pobocznych czy nawiązań do hagiografii, do średniowiecznego nauczania Kościoła. W tezie 22. („O dobrych uczynkach”) odnajdujemy pierwszy motyw etyczny: „Chrystus jest naszą sprawiedliwością. Jest to wzorzec, dzięki któremu stwierdzamy, że nasze uczynki są dobre, o ile wynikają z Chrystusa, a niedobre, o ile wynikają z nas samych” (Zwingli 1981a, 22). Jest to wyraz chrystocentrycznego myślenia charakterystycznego dla całego obozu Reformacji.

„O zakazie pokarmów” (teza 24): „Żaden chrześcijanin nie jest zobowiązany do uczynków, których nie nakazał Bóg. Wolno mu zatem w każdym czasie spożywać wszelkie pokarmy. Wynika z tego nauka, że listy w sprawie sera i masła są papieskim oszustwem” (Zwingli 1981a, 22).

Zwingli odniósł się także bezpośrednio do popularnej wówczas praktyki, pisząc „O ślubie czystości” (teza 30): „Ci, którzy ślubują czystość, obiecują zbyt wiele, niczym dzieci lub szaleńcy. Wynika z tego nauka, że ci, co taki ślub odbierają, postępują występnie z pobożnym człowiekiem” (Zwingli 1981a, 22).

W „67 artykułach” znajdujemy również obce wczesnemu Lutrowi wątki dotyczące etyki gospodarczej. W artykule 33, „O nielegalnej własności”, czytamy: „Własność nabyta nielegalnie, o ile nie może być

zwrócona prawowitemu właścicielowi, nie może być przekazana świętyniom, klasztorom, mnichom, księżom, zakonnicom, lecz potrzebującym” (Zwingli 1981a, 23).

Szczególne znaczenie mają artykuły 34 do 39 – „O zwierzchności” – istotne w kontekście późniejszych koncepcji politycznych reformatora Zurychu:

34. Tak zwana zwierzchność duchowna, jej przepych, nie znajdują żadnego uzasadnienia w nauce Chrystusa. 35. Moc i uzasadnienie w nauce i działaniu Chrystusa znajduje natomiast zwierzchność świecka [...] 37. Wszyscy też chrześcijanie, bez jakiegokolwiek wyjątku, winni są posłuszeństwo zwierzchności świeckiej, 38. o ile ta nie nakazuje niczego, co byłoby przeciwko Bogu. 39. Dlatego wszystkie jej prawa winny być dostosowane do woli Bożej, a więc takie, które ochraniają uciskanego nawet wówczas, gdy on się nie skarży (Zwingli 1981a, 23).

Tezy przygotowane na dysputę zurycką okazały się przełomem. Latem 1523 r. Zwingli pracował intensywnie nad pogłębieniem „67 artykułów”, chcąc wydać je w obszernej formie pod tytułem *Auslegen und Gründe der Schlußreden* („Wykład i uzasadnienie artykułów”; Z 2, 14-457). Dzieło to uznawane jest za pierwszą ewangelicką dogmatykę napisaną w języku niemieckim. Jest zaledwie 2 lata młodsze od pierwszego ewangelickiego podręcznika dogmatyki, napisanego po łacinie przez *Praeceptora Germaniae*, Filipa Melanchtona (1497-1560). Tym przełomowym dziełem było słynne, kompaktowe *Loci communes rerum theologicarum* [niem. *Allgemeine Grundbegriffe der Theologie*] z roku 1521, oparte na wykładzie Pawłowego Listu do Rzymian.

W przeciwieństwie do traktatu Melanchtona, *Auslegen und Gründe der Schlußreden*, wydane dokładnie 14 lipca 1523, to najobszerniejsza praca teologiczna napisana przez niezbyt młodego już reformatora Zurychu. Zwingli miał wówczas 39 lat, zaś *Magister Philippus*, pisząc swoje dzieło, był w wieku zaledwie 24 lat.

Rozwój sytuacji w Zurychu zmusił niejako Zwingliego do podjęcia reformy obyczajowej. W roku 1525 rada miejska podjęła dzieło reformy. Powstał wówczas między innymi trybunał matrymonialny, mający strzec



czystości życia małżeńskiego. Dzięki Zwingliemu radcy miejscy zaczęli egzekwować przestrzeganie surowej moralności. Reformator chciał, by mieszkańcy Zurychu prowadzili prawdziwie chrześcijańskie życie, zakorzenione i pogłębione przez chrystocentryczną duchowość. Reformatora Zurychu charakteryzuje się często jako radykała, jako tego, który nie miał uwagi dla przeszłości i próbował formować nowy porządek społeczny bez oglądania się na wcześniejsze wzorce czy modele (Johnson 1993, 368). Zwingli – wbrew tak zwanym marzycielom – uważał, że Kazanie na Górze nie jest programem politycznym i gospodarczym, był jednak zdania, że sprawiedliwość boska i jej konsekwencje powinny pobudzać chrześcijan do budowania lepszej sprawiedliwości na ziemi.

Ten pogląd znalazł wyraz w piśmie, a tak naprawdę rozbudowanym kazaniu, *Von göttlicher und menschlicher Gerechtigkeit* [„O boskiej i ludzkiej sprawiedliwości”] z czerwca 1523 (Z 2, 471-525). W dziele tym Zwingli odwołuje się do idei prawa naturalnego, które też, choć niejasno, wskazuje na miłość jako fundament wszelkiego prawa. Społeczność wierzących winna być wspólnotą realizującą przykazanie miłości. Zwingli uważał, że sprawiedliwość Boga ma tak silną moc, że winna pobudzać ludzi do chęci zmian w strukturze społecznej, czyli wprowadzania jak największej ilości sprawiedliwości w stosunkach międzyludzkich. Nawiązując do idei prawa naturalnego, Zwingli tym samym kontynuuje niejako pewne wątki etyki średniowiecznej porzucone przez Lutra, a podjęte też przez Melanchtona. Jak zauważa Karol Karski:

Zwingli stwierdza, że Bóg jest sprawiedliwością, pobożnością i wszelkim dobrem. Nic zatem, co nie pochodzi z Niego, nic może być sprawiedliwe, pobożne lub dobre. Człowiek nie może nic dodać do tej czystości Bożej, gdyż wszystko, co pochodzi od człowieka, jest grzeszne „Sprawiedliwość boska tak bardzo góruje nad ludzką, jak Bóg nad człowiekiem”. Kwintesencją dziesięciorga przykazań jest Chrystusowe przykazanie miłości: Będziesz miłował Pana, Boga swego, z całego serca swego z całej duszy swojej i z całej siły swojej, a bliźniego swego jak siebie samego (Karski 1981, 15).

Następnie w dziele o sprawiedliwości Zwingli analizuje jej ludzką stronę, która ma charakter tymczasowy i dotyczy jedynie sfery widzialnych stosunków międzyludzkich. Jest ona niedoskonała, gdyż funkcjonuje w grzesznym świecie ludzkim – tutaj widać wyraźną zbieżność z myślą Lutra. Bóg w swej sprawiedliwości głosi, że nie wolno żywić gniewu wobec bliźniego, a człowiek w swej sprawiedliwości może najwyżej ukarać za widzialne skutki złego usposobienia, np. za zabójstwo. Oznacza to, że wszelka ludzka sprawiedliwość kieruje się zasadą: „oko za oko, ząb za ząb”. Sprawiedliwość boska karze już za sam fakt pożądania w myślach żony bliźniego, podczas gdy dla sprawiedliwości ludzkiej uchwytne jest dopiero akt cudzołóstwa. Instancją wymierzającą karę zgodnie ze sprawiedliwością ludzką jest władza, czyli zwierzchność. Ma ona, jak nauczyciel, czuwać nad tymi, których jej powierzono i nie może utracić kontroli nad niedoskonałą sprawiedliwością ludzką. „Społeczność ludzka żyć będzie wówczas niczym bezrozumne zwierzęta – kto silniejszy, ten uzyska więcej korzyści” – pisze Zwingli (Z 2, 488). Druga część dzieła o sprawiedliwości dotyczy wzajemnych relacji pomiędzy Bożym prawem a tym ludzkim. Człowiek, duchowy chrześcijanin żyje w państwie i musi się podporządkować władzy świeckiej. Dobrej i złej władzy należy tak samo być podporządkowanym, dostarczać jej środków na utrzymanie, gdyż każda zwierzchność chroni sprawiedliwość ludzką. Reformator głosi, że władza świecka nie ma władzy nad słowem Bożym i wolnością chrześcijańską.

Zwingli uważał, że kaznodziei wolno w kazaniu pouczać władzę świecką i uczyć ją woli Boga. W państwie sprawnie funkcjonującym sprawiedliwość boska oraz ludzka wzajemnie się przenikają. Relacje pomiędzy Kościołem a państwem nie powinny polegać na stosunku podrzędności i nadrzędności, lecz wzajemnej wymiany. Kościół pełni służbę kaznodziejską i prorocką wobec państwa. W gminie – zborze państwo i Kościół przestają być sobie przeciwstawne, a wręcz stają się jednością. Tak to faktycznie funkcjonowało w Zurychu w latach 20. XVI wieku.

Kolejne ważne dzieło teologiczne Zwingliego to napisany po łacinie komentarz teologiczny: *Commentarius de vera et falsa religione* [niem. *Kommentar über die wahre und falsche Religion*; pol. „O prawdziwej i fałszywej religii”]. Sam autor podkreśla, że dzieło to jest zaledwie szkicem systemu teologii. Zostało ono wydane w marcu 1525 roku (Z 3, 628-912). Objętościowo jest niewiele mniejsze od *Auslegen und Gründe...*, według dzisiejszych standardów obejmowałby przeszło 16 arkuszy wydawniczych. Jest to porównywalna objętość do najobszerniejszego Lutrowego dzieła dogmatycznego *De servo arbitrio* [„O niewolnej woli”], napisanego w roku 1525, jako odpowiedź na pismo Erazma z Rotterdamu *De libero arbitrio*.

Dzieło podzielone jest na 29 części, w których wyklada Zwingli podstawowe prawdy zreformowanej wiary. W centrum uwagi znajdują się kontrowersyjne obszary, takie jak sakramenty, Wieczerza Pańska, małżeństwo, stosunek do obrazów i rzeźb. Co istotne, reformator omawia również kwestie polityczne, stosunek do zwierzchności (Gäbler 2004, 149).

Ważny jest również wątek oddziaływania sprawiedliwości boskiej w sferę społeczną. Zwingli w sposób szczególny podkreślał prorocką funkcję Kościoła wobec państwa. Prorok starotestamentowy, jak też i Jan Chrzciciel – postać nowotestamentowa – miał określone zadanie wobec państwa i jego obywateli. Miał wskazywać Izraelitom ich błędy i zarazem przypominać właściwą drogę. Do tak rozumianej funkcji prorockiej odwoływał się reformator Zurychu. Uważał on, że ludzie nieustannie potrzebują kogoś w rodzaju stróża, kto by uświadamiał im błędne działania i jednocześnie wskazywał na doskonałe prawo boskie. W tym tkwią korzenie praktyki, jaką zastosowano w Zurychu, czyli ścisłego związku miasta z Kościołem. Zwingli uważał, że można używać przymusu bezpośredniego wobec heretyków, z tego powodu zachęcał radę miejską do stosowania kar wobec anabaptystów. W tym punkcie krytycy reformatora zarzucali mu teokratyczne rozumienie państwa. Jest to zarzut niesłuszny i powierzchowny. Zwingli odróżniał,

podobnie jak Luter i Kalwin, istnienie dwóch sfer: świeckiej i duchowej, czyli państwa i Kościoła, ale – w przeciwieństwie do Lutera – widział możliwość wspierania działań Kościoła przez państwo także z użyciem miecza, nie chciał jednakże tworzenia państwa kościelnego. Zwingli głosił, że Bóg obdarzył człowieka dwiema rzeczywistościami: Kościołem i państwem, poprzez które osobiście sprawuje swoje rządy. W obu wymiarach Bóg ukazuje sprawiedliwość. W sferze państwowej odnosi się ona do ‘człowieka zewnętrznego’ – Bóg w państwie rządzi poprzez prawa, sądy i aparat przymusu.

Inaczej również niż Luter, Zwingli podkreślał, że wierni mogą zdjąć z urzędu nie tylko swego proboszcza, ale także księcia czy króla. Najlepszym ustrojem, zdaniem reformatora, jest arystokracja, która nie ulega tak szybko zwyrodnieniom, jak monarchia czy demokracja. W tym miejscu bardzo widoczny jest wpływ Arystotelesa, a zarazem odejście od średniowiecznego pojmowania władzy.

Podobnie jak inni humaniści, Zwingli bardzo wiele miejsca poświęcił rozpowszechnianiu oświaty wśród ludu. Widział w niej środek służący nie tylko zdobyciu dostępu do lektury Biblii, ale także sposób na podniesienie poziomu moralnego. W tym punkcie Zwingli zgodny był więc z Melanchtonem.

W stopniu jednak o wiele większym niż reformatorzy niemieccy, zajął się Zwingli reformą systemu gospodarczego (Stephens 1994, 79). Zdecydowanie przeciwny był wysokim podatkom. Uważał, że system fiskalny jest niezbędny dla funkcjonowania państwa, ale podatki nie mogą zbytnio obciążać wolnych obywateli. Ciekawa jest zwinglińska interpretacja własności: Bóg obdarza ludzi dobrami, ci zaś zobowiązani są do postawy społecznej, czyli dobrowolnego dzielenia się z bliźnimi tym, co dostali. Tym razem impulsy do tej teorii płyną nie z filozofii, lecz bezpośrednio z Ewangelii. Trzeba przyznać, że jak na owe czasy był to pogląd rzadko spotykany.

Zwingli opublikował swoje kolejne dzieło w lipcu 1530 r. Było to *Fidei ratio* („Uzasadnienie wiary”, Z 6.2, 790-817), dedykowane Świętemu

Cesarzowi Rzymu Karolowi V. Reformator postawił sobie za cel możliwie zwięzłe ukazanie reformowanej pozycji. Karol V nigdy tego pisma nie przeczytał. Zwingli wyłożył w tym dziele teologię Wieczery Pańskiej i inne podstawowe kwestie. Napisał tam również, że jedynowładztwo może przemienić się w tyranie, a demokracja w anarchię, stąd też najlepszym ustrojem jest arystokracja (Frey 1991, 47). Taki ustrój starał się też wprowadzić w Zurychu, gdzie ogromne znaczenie miała władza duchowna, która 'prorockim kazaniem' powinna wymuszać na władzy świeckiej określone rozwiązania. Jak podaje C. Frey, Zwingli był zwolennikiem stosowania kary śmierci wobec anabaptystów. Sprawiedliwość Boża powinna mieć ścisły związek ze sprawiedliwością ziemską (Frey 1991, 47). Zwingli podjął też kwestię, która z form państwa – monarchia, arystokracja, demokracja – jest najlepsza.

Badacz reformacji Manfred Jacobs zauważa, że z pneumatokracji Zwingliego rozwinęła się późniejsza dojrzała myśl polityczna Wolfganga Musculusa (1497-1563), który był rówieśnikiem Melanchtona. Musculus przeprowadził reformę Kościoła w Bernie. Jego największe dzieło to *Loci communes in usus sacrae theologiae candidatorum parati* (Musculus 1560). Teologia Musculusa była o wiele bardziej systematycznym wykładem zagadnień etyki politycznej, niż miało to miejsce w 'niedokończonej' teologii Zwingliego (Jacobs 1971, 21). Reformator Berna stworzył teorię ścisłego przyporządkowania państwa i Kościoła w duchu teokracji. Społeczeństwo miasta i lud Boży, rządzący się demokratycznymi prawami, stają się jedną rzeczywistością. Wiara chrześcijańska staje się zarazem ideologią państwową, fundamentem społeczeństwa, co prowadzi do swego rodzaju demokracji totalnej.

W ostatnim ważnym dziele Zwingliego, z lipca 1531 r., znanym jako *Fidei christianae expositio* („Wykład wiary chrześcijańskiej”), a dokładniej: *Christianae fidei brevis et clara expositio ad regem Christianum* (Z 6.5, 50-163), funkcjonującym również pod niemiecką nazwą *Auslegung des christlichen Glaubens*, znajdujemy ponownie etyczną refleksję reformatora, choć zapiski etyczne nie zajmują w nim centralnego

miejsca. Wbrew pozorom nie jest to obszerne pismo, gdyż jest zaledwie dwukrotnie większe od Lutrowego traktatu o wolności, a z drugiej strony to tylko połowa objętości pisma Lutra „O dobrych uczynkach” czy zaledwie 1/6 objętości największych dzieł samego Zwingliego. Znajdujemy tam następujące przemyślenia moralne reformatora Zurychu na temat wiary i uczynków:

Zarzuca się nam niesłusznie, że zabraniamy dobrych uczynków. W rzeczywistości nauczamy tutaj, jak zresztą wszędzie i zawsze, tylko tego, o czym uczy Pismo Święte i co zaleca zdrowy rozsądek. Kto bowiem jest tak niedoświadczony, aby nie mógł powiedzieć: uczynek musi wynikać z intencji, uczynek bez intencji nie jest uczynkiem, lecz przypadkiem. Wiara jest więc zgodna w sercu ludzkim z intencją czynu. Czyn bez intencji jest występny, a jego rezultat żaloszny. Uczynek nieznajdujący się pod osłoną i przewodnictwem wiary staje się niepobożny i nieważny. Także dla nas, ludzi, w przypadku każdego uczynku większe znaczenie odgrywa wiara i wierność, które stanowią jego tło, niżeli on sam (...). Wiara musi być źródłem uczynku. Jeśli wiara jest obecna, to uczynek jest miły Bogu; gdy jej brakuje, wówczas wszelki czyn jest niewiarą i z tego powodu nie tylko niemiły, ale wręcz obrzydliwy Bogu (por Rzym. 14:23)” (CR 6.5, 120, za Zwingli 1981b, 32).

Jest to zbieżne z Lutrową formułą, że największym i najszlachetniejszym dobrym uczynkiem jest wiara w Chrystusa (WA 6, 204; Luter 2009, 54).

## Zakończenie

Na wstępie zauważyliśmy, że etyka Zwingliego ma charakter szczątkowy i nieusystematyzowany. Należy w nim widzieć prekursora późniejszych koncepcji Kalwina czy Musculususa. Należy też stwierdzić, że Zwingli o wiele bardziej niż reformatorzy niemieccy zajął się uporządkowaniem napotkanej rzeczywistości społecznej – tę linię będzie kontynuował świadomie Jan Kalwin. Zwingli był człowiekiem pogranicza teologii i humanizmu. Z obydwu tradycji czerpał impulsy dla swej teorii, a nade wszystko praktyki moralnej. Reformator Zurychu był o wiele bardziej prorokiem niż teoretykiem moralności. Jego spuścizna nie pozwala

nam na przedstawienie etyki Zwingliego w postaci usystematyzowanej teorii, stąd nazwanie go prekursorem reformowanego paradygmatu w etyce ewangelickiej jest w pełni uzasadnione.

## Bibliografia

- Appold, Kenneth G. 2013. *Reformacja. Krótka historia*. Warszawa: Vocatio.
- Benedyktowicz, Witold. 1993. *Co powinniśmy zrobić? Zarys ewangelickiej etyki teologicznej*. Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna.
- Frey, Christopher. 1991. *Etyka protestantyzmu od reformacji do czasów współczesnych*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Gäbler, Ulrich. 2004. *Huldrych Zwingli. Eine Einführung in sein Leben und sein Werk*. Zürich: TVZ.
- Jacobs, Manfred. 1971. „Einleitung.” W *Die evangelische Staatslehre*. Red. Manfred Jacobs, 7-49. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
- Johnson, Paul. 1993. *Historia chrześcijaństwa*. Gdańsk: Wydawnictwo Atext.
- Karski, Karol. 1981. „Poglądy Ulryka Zwingliego.” *Jednota* 7-8: 13-16.
- Lipiński, Filip. 2019. „Ulryk Zwingli o Kościele, sakramentach i państwie.” *Jednota* 1: 14-16.
- Luter, Marcin. 2009. „O dobrych uczynkach.” W *Pisma etyczne*, 54-138. Bielsko-Biała: Augustana.
- Musculus, Wolfgang. 1560. *Loci communes in usus sacrae theologiae candidatorum parati*. Basel: Hervagiana.
- Potter, George R. 1994. *Zwingli*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Skowronek, Alfons. 1981. „O sprawiedliwość dla Ulryka Zwingliego.” *Jednota* 7-8: 17-21.
- Sokół, Aneta M. 2018. „Książka ewangelicka 2017. Publikacje wydane w Roku Reformacji (z zestawieniem bibliograficznym).” *Ewangelik* 2 (39): 80-105.

- Stephens, William P. 1994. *Zwingli. An Introduction to His Thought*. Oxford: Oxford University Press.
- WA: *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe*. 1883-2009. Weimar: Böhlau.
- Z: *Huldreich Zwinglis sämtliche Werke*. 1905-1991. Tom 1-9. Berlin/Leipzig/Zürich: Schwetschke/Heinsius/Berichthaus/Theologischer Verlag.
- Zwingli, Ulryk. 1981a. „67 Artykułów.” *Jednota* 7-8: 21-24. Dostęp: 27.10.2020. <https://www.jednota.pl/index.php/ewangelicyzm/ulryk-zwingli/4265-67-artykulow>
- Zwingli, Ulryk. 1981b. „Wykład wiary chrześcijańskiej.” *Jednota* 7-8: 31-34.



CHRZEŚCIJAŃSKA AKADEMIA TEOLOGICZNA  
w WARSZAWIE

---

Rok LXII

Zeszyt 2

# ROCZNIK TEOLOGICZNY

WARSZAWA 2020

## REDAGUJE KOLEGIUM

dr hab. Jakub Sławik, prof. ChAT – redaktor naczelny

dr hab. Jerzy Ostapczuk, prof. ChAT – zastępca redaktora naczelnego

prof. dr hab. Tadeusz J. Zieliński

dr hab. Borys Przedpełski, prof. ChAT

dr hab. Jerzy Sojka, prof. ChAT – sekretarz redakcji

## MIĘDZYNARODOWA RADA NAUKOWA

JE metropolita prof. dr hab. Sawa (Michał Hrycuniak), ChAT

bp prof. dr hab. Wiktor Wysoczański, ChAT

abp prof. dr hab. Jerzy Pańkowski, ChAT

prof. dr hab. Atanoli Aleksiejew, Państwowy Uniwersytet w Petersburgu

prof. dr Marcello Garzaniti, Uniwersytet we Florencji

prof. dr hab. Michael Meyer-Blanck, Uniwersytet w Bonn

prof. dr hab. Antoni Mironowicz, Uniwersytet w Białymstoku

prof. dr hab. Wiesław Przyczyna, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

prof. dr hab. Eugeniusz Sakowicz, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego  
w Warszawie

prof. dr hab. Tadeusz Stegner, Uniwersytet Gdański

prof. dr Urs von Arx, Uniwersytet w Bernie

prof. dr hab. Piotr Wilczek, Uniwersytet Warszawski

Redakcja językowa – Kalina Wojciechowska

Skład komputerowy – Jerzy Sojka

W związku z wprowadzaniem równoległej publikacji czasopisma w wersji papierowej i elektronicznej Redakcja „Rocznika Teologicznego” informuje, iż wersją pierwotną jest wersja papierowa.

BWHEBB, BWHEBL, BWTRANSH [Hebrew]; BWGRKL, BWGRKN, and BWGRKI [Greek]

PostScript® Type 1 and TrueType fonts Copyright ©1994-2013 BibleWorks, LLC.

All rights reserved. These Biblical Greek and Hebrew fonts are used with permission and are from BibleWorks ([www.bibleworks.com](http://www.bibleworks.com))

ISSN 0239-2550

Wydano nakładem

**Wydawnictwa Naukowego ChAT**

ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa, tel. +48 22 635-68-55

Objętość ark. wyd.: 14,5

Druk: druk-24h.com.pl

ul. Zwycięstwa 10, 15-703 Białystok

## SPIS TREŚCI

Od Redakcji ..... 325

### ULRYK ZWINGLI W 500. ROCZNICĘ ROZPOCZĘCIA DZIAŁALNOŚCI W ZURYCHU

*Wprowadzenie* (RAFAŁ MARCIN LESZCZYŃSKI)..... 327

#### ARTYKUŁY

RAJMUND PIETKIEWICZ, *Ulrich Zwingli jako biblista* ..... 331

PIOTR JASKÓŁA, *Chrzest w teologii Ulryka Zwingliego* ..... 417

JERZY SOJKA, *Luter i Zwingli – konkurencyjne reformacyjne interpretacje  
Wieczery Pańskiej* ..... 436

RAFAŁ MARCIN LESZCZYŃSKI, *Ulryk Zwingli a filozofia* ..... 463

MARCIN HINTZ, *Myśl etyczna Ulryka Zwingliego* ..... 491

ANDRZEJ POLASZEK, MARIA POLASZEK, *Luter, Zwingli, Kalwin.  
Trzy spojrzenia na Słowo i muzykę w Kościele  
w kontekście kultury muzycznej XVI w.* ..... 507

#### MATERIAŁY

STANISŁAW OBIREK, *Kulturowe i religijne uwarunkowania polemiki Piotra  
Skargi (1536–1612) z myślą Ulricha Zwingliego (1484–1531)* ..... 529

#### ARTYKUŁY

АЛЕКСАНДР ИГОРЕВИЧ ГРИЩЕНКО, *Язык «Забелинской подборки» –  
неизвестного памятника восточнославянского христианского  
гебраизма на землях Речи Посполитой* ..... 547

СЕРГЕЙ ШУМИЛО, *Странничество Пауся Величковского по Украине  
и Молдо-Валахии в 1740-е годы* ..... 591

НАДЕЖДА МОРОЗОВА, *«Родословие иноческого пострижения» Стефана  
Фролова и «Алфавит духовный» Василия Золотова*..... 613

ИРИНА САШКО, *Богословское осмысление красоты в лекциях  
об искусстве Митрополита Антония Сурожского (Блума)* ..... 647

MATEUSZ JELINEK, *Prawo Boże potępia, pomaga czy nie istnieje? Znaczenie  
Prawa dla Lutra, Zwingliego i Tillicha* ..... 663

RENATA ERNST-MILERSKA, *Idea kształcenia dialogicznego w kontekście  
memorandów Kościoła Ewangelickiego w Niemczech* ..... 685

## **MATERIAŁY**

PAOLO RICCA, *Kościół według Lutra* ..... 699

PAOLO RICCA, *Jak oddać Marii jej prawdziwe miejsce w inteligencji wiary  
i modlitwie Kościoła. Postulaty protestanta* ..... 713

PAOLO RICCA, *17 lutego dzisiaj – jakiej wolności poszukiwać* ..... 725

PAOLO RICCA, *Będziesz miłował przybysza jak siebie samego  
(Kpł 19,34)* ..... 729

Wykaz autorów ..... 737

## Contents

Editorial..... 325

### ULRICH ZWINGLI ON THE 500TH ANNIVERSARY OF BEGINNING HIS ACTIVITY IN ZÜRICH

INTRODUCTION (RAFAŁ MARCIN LESZCZYŃSKI) ..... 327

#### ARTICLES

RAJMUND PIETKIEWICZ, *Ulrich Zwingli as a Biblical Scholar* ..... 331

PIOTR JASKÓŁA, *Baptism in Ulrich Zwingli's Theology* ..... 417

JERZY SOJKA, *Luther and Zwingli – Competitive Reformatory Interpretations  
of the Lord's Supper* ..... 436

RAFAŁ MARCIN LESZCZYŃSKI, *Ulrich Zwingli and Philosophy* ..... 463

MARCIN HINTZ, *Ethical Thought of Ulrich Zwingli* ..... 491

ANDRZEJ POLASZEK, MARIA POLASZEK, *Luther, Zwingli, Calvin. Three  
Viewpoints on the Word and Music in Church in the Context of 16<sup>th</sup>  
Century Musical Culture* ..... 507

#### MATERIALS

STANISŁAW OBIREK, *Cultural and Religious Context of Piotr Skarga's  
Polemics (1536–1612) Against the Thinking of Ulrich Zwingli  
(1484–1531)* ..... 529

#### ARTICLES

ALEXANDER I. GRISHCHENKO, *The Language of Zabelin's Set, the Unknown  
Monument of the East Slavonic Christian Hebraism in the Polish-Lithu-  
anian Commonwealth Area* ..... 547

SERGEY SHUMYLO, *The Wanderings of Paisius Velychkovsky in Ukraine and  
Moldova-Wallachia in the 1740s*..... 591

NADEŽDA MOROZOVA, “Genealogy of Tonsuring in a Monk” by Stefan Fro-  
lov and “Spiritual Alphabet” by Vasily Zolotov..... 613

IRINA SAŠKO, *Theological Reflection on Beauty Metropolitan Anthony of So-  
urozh's (Bloom) Art Lectures*..... 647

MATEUSZ JELINEK, *Does God's Law Condemn, Help or Not Exist? The Meaning of the Law for Luther, Zwingli and Tillich*..... 663

RENATA ERNST-MILERSKA, *The Idea of Dialogical Education in the Context of Memoranda of the Evangelical Church in Germany* ..... 685

## **MATERIALS**

PAOLO RICCA, *Church According to Luther* ..... 699

PAOLO RICCA, *How to Give Mary Her True Place in the Intelligence of Faith and Prayer of the Church. Protestant Postulates* ..... 713

PAOLO RICCA, *Today, on February 17th - what freedom should we seek*..... 725

PAOLO RICCA, *You Shall Love the Alien as Yourself (Lev 19,34)* ..... 729

List of authors ..... 737

## Wykaz autorów

- Rajmund Pietkiewicz**, pietkiewicz@pwt.wroc.pl, Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu, ul. Katedralna 9, 50-328 Wrocław
- Piotr Jaskóła**, pj@uni.opole.pl, Wydział Teologiczny Uniwersytetu Opolskiego, ul. Drzymały 1A, 45-342 Opole
- Jerzy Sojka**, j.sojka@chat.edu.pl, Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa
- Rafał M. Leszczyński**, rafalmarcin5@wp.pl, Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa
- Marcin Hintz**, m.hintz@chat.edu.pl, Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa
- Andrzej Polaszek**, Andrzej@polaszek.eu, os. Nadwarciańskie 3, 62-035 Trzykolne Młyny
- Maria Polaszek**, Marysia@polaszek.eu, os. Nadwarciańskie 3, 62-035 Trzykolne Młyny
- Alexander I. Grishchenko**, grishchenko.a@pstgu.ru, Rosja, 109651, Moskwa, ul. Ilovajskaja, d. 9-2
- Sergey Shumylo**, institute@afon.org.ua, 126 Velyka Vasyl-kivska St., offi ce 1, Kyiv, Ukraine, 03150
- Nadežda Morozova**, nadja.moroz@gmail.com, Lietuvių kalbos institutas, P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva / Lithuania
- Irina Saško**, irenasaszko@gmail.com, ul. M. Zalizniaka 14/2, m. 121, Chmielnicki, 29027 Ukraina
- Mateusz Jelinek**, jelinek.mateusz@gmail.com, ul. Słoneczna 4, 97-410 Kleszczów
- Renata Ernst-Milerska**, r.ernst@chat.edu.pl, Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa